

ongeveer 470 van de naar Rome gestuurde brieven bewaard gebleven. Het moeten er meer zijn geweest want juist van de vertrouwelijkere en gecodeerde brieven is een aantal verloren gegaan. Van de daarnaast gevoerde briefwisseling met Nederlandse instanties en met particulieren — overigens converseerde Capaccini liever met hen dan dat hij zich schriftelijk vastlegde! — is nog maar weinig over. Dit alles delen ons De Valk en Lamberts mee, die voor de hier te bespreken uitgave niet alleen de Vaticaanse archieven systematisch hebben doorzocht maar ook nog een tiental archiefplaatsen in en buiten Nederland hebben aangedaan. Uiteindelijk hebben zij 396 brieven van de luister-, praat- en schrijfgrage diplomaat *in extenso* doen opnemen. Bij wijze van appendix gaven zij ook nog eens integraal 70 lot nu toe niet in de literatuur verwerkte documenten (brieven, nota's en rapporten), bestemd voor of betrekking hebbend op Capaccini, in druk, dit om diens eigen schrifturen beter te laten begrijpen. Alle stukken hebben zij van een sobere doch exacte annotatie voorzien. Een bibliografische en een biografische index alsmede een naamregister van in de tekst genoemde kranten en periodieken completeren het geheel.

Het is zonder meer een in haar soort voortreffelijke uitgave geworden, vrucht van een door toegewijde leken verricht monnikenwerk. Het grote perfectievermogen en de rijke ervaring die ons vooral van De Valk bekend zijn, stralen er van af. Daar de verhouding tussen kerk en staat in de betrokken jaren van cruciale betekenis is geweest en Capaccini zijn opdracht zeer ruim heeft geïnterpreteerd, is dit — ook nu weer uitstekend afgewerkte — deel in de RGP-reeks een belangrijke aanwinst te noemen voor de vaderlandse geschiedschrijving. Wel moet men zich ernstig afvragen of zelfs voor een zo belangwekkende periode een zo lijvige *in ex/uo*-uitgave verantwoord mag heten. De beschikbare gelden kunnen immers maar één maal uitgegeven worden, zodat in tijden van bezuiniging het welhaast overdadig vele van het éne ten koste gaat van het zelfs op beperkte schaal geprojecteerde van het andere. Uit de jaarverslagen van de Rijkscommissie weten we overigens dat dit de laatste keer is geweest dat een dergelijke uitgave van Vaticaanse archivalia tot stand kon komen.

De Valk zelf had reeds een kostelijke hoeveelheid room van de te publiceren bronnen geschept ten behoeve van een lezenswaardig artikel over de visie die Capaccini had op de scheuring van 1830 (J. P. de Valk, 'La scission du Royaume uni d'après la correspondance d'un diplomate pontifical: les lettres de Francesco Capaccini (1828-1833)', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XII (1981) 359-388). Daarin vermeldt de auteur dat het negatieve beeld dat katholieke historici zich van de internuntius hebben gevormd, niet door het archiefmateriaal wordt bevestigd. Hoe het portret er volgens hem dan wel moet uitzien, wordt niet duidelijk. Het typeert de wetenschappelijke terughoudendheid van de beide éditeurs dat zij zich niet in staat hebben geacht 'd'émettre un jugement qui soit définitif et équitable' (xiii). Maar als zij dat nog niet eens kunnen, wie dan wel? Was Capaccini werkelijk zo'n *sfnyn* of hebben De Valk en Lamberts hun reserve wellicht *ad absurdum* doorgevoerd?

J. A. Bornewasser

P. J. A. van Meegeren, *Katholiek Utrecht in de tweede helft van de 19e eeuw* (Utrechtse Historische Cahiers, VIII (1987) iii-iv; Utrecht: Instituut voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit, 1987, 154 blz., f17,50, ISBN 90 72131 03 7).

Een van de leemten in de Utrechtse geschiedenis, door J. E. A. L. Struick in zijn standaardwerk

Utrecht door de eeuwen heen (4de dr.; Utrecht-Antwerpen, 1984) gesignaleerd, vormt wel de beschrijving van de negentiende-eeuwse sociaal-politieke ontwikkelingen in deze provinciehoofdstad. Slechts de bekende scènes die tot de April-beweging van 1853 leidden stipt Struick even aan. J. H. von Santen (*Jaarboek Oud-Utrecht 1985*, 110-165) en R. E. de Bruin (*BMGN*, CI (1986) 510-528) hebben het sociaal-politieke leven in deze stad tussen 1800 en 1860 inmiddels uitvoerig beschreven. Nu worden hun studies aangevuld door Van Meegerens beschrijving van katholiek Utrecht in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Na inleidende hoofdstukken over katholiek Utrecht in de jaren veertig van de vorige eeuw richt de auteur zijn aandacht op vier deelterreinen: a de deelname van katholieken aan het politieke leven; b de ontwikkeling van het katholiek lager onderwijs; c de groei van het katholiek verenigingsleven; d het ontstaan van katholieke persorganen in Utrecht.

Zoals in veel plaatsen boven de Moerdijk kende de Domstad een forse katholieke minderheid van ca. 35%, die grotendeels tot de lagere volksklasse met zijn vele bedeeden behoorde. Utrecht was een brandhaard van antipapisme waar tussen 1825 en 1853 om de paarjaar de vonken vanaf spetterden. De katholieken kropen na elk incident bevreesd en bang terug in hun marginale schulp en verloren maar heel langzaam hun schuchterheid na 1853, het jaar waarin onder andere katholiek Utrecht zijn aartsbisschoppelijke leidsman kreeg en daardoor het jaar van uitbarsting van antipapistische agitatie, de Aprilbeweging, die in Utrecht zijn oorsprong vond. Wat in deze stad geschiedde, lijkt vrijwel altijd parallel te lopen aan de landelijke ontwikkelingen, maar dan steeds iets extremer. Het antipapisme — overigens de enige hartstocht in de slaperige stad — was er sterker en de vreesachtigheid van de roomse minoriteit ook.

Op politiek gebied liepen de meeste katholieken—evenals elders—jarenlang voorzichtig aan de liberale hand, om na de jaren vijftig langzaam op te schuiven in conservatieve richting. Rond 1870 is de definitieve omslag. De liberalen namen in Utrecht het antipapistische vaandel over van de grootprotestanten. In 1871 was het uitgerekend de Utrechtse hoogleraar G. W. Vreede—de oud Aprilbeweger—die in het *Utrechtsch Dagblad* zijn geloofsgenoten waarschuwde tegen vasthouden aan een al te star antipapisme.

Uitvoerig beschrijft de auteur het doen en laten van de katholieke kiesverenigingen 'De Eendracht' en 'Recht voor Allen' die na 1870 samenwerking zochten met de tegenstribbelende antirevolutionairen, vol afkeer nog van de roomse dompers. Pas in 1894 zouden zij elkaar in het Utrechtse vinden.

Naast de politieke verwikkelingen wordt diepgaand aandacht besteed aan de vele pogingen in de domstad een katholieke krant van de grond te brengen. Interessant zijn de wederwaardigheden van *Het Centrum*, opgericht in 1884, de krant die pas in de loop van 1887, naar hier wordt aangetoond, op de medewerking van Herman Schaepman kon rekenen. Het blad werd bovendien omwille van haar landelijke aspiraties van 1886 tot 1897 in Amsterdam geredigeerd en uitgegeven. De in dit hoofdstuk beschreven persgeschiedenis is van meer dan lokaal belang. Veel fouten en lacunes in de literatuur tot nu toe worden hier rechtgezet dan wel opgevuld.

Deze belangwekkende onderzoeksresultaten worden nog aangevuld met korte hoofdstukken over katholiek onderwijs, armenzorg en verenigingsleven in deze bisschopsstad. Met name de laatste twee thema's worden slechts fragmentarisch behandeld vermoedelijk bij gebrek aan bronnen. Als bijlage zijn enige summiere biografische gegevens over leidende katholieken toegevoegd. Waarom gegevens over eveneens leiding gevende geestelijken achterwege zijn gelaten, blijft in het ongewisse. Jammer genoeg ontbreekt een broodnodig personenregister (in strijd met de opgave in de CIPgegevens), waarvoor de biogrammenlijst een goed startpunt had gevormd.

Deze studie over katholiek Utrecht is beschrijvend en inventariserend. Theoretische bespiegelingen over begrippen als verzuiling, emancipatie, disciplineringsoffensieven enz. vermijdt de auteur, begrijpelijk binnen het bestek van dit, overigens met name inzake pers en politiek gedegen, geschrift.

G. A. M. Beekelaar

G. Termorshuizen, *P. A. Daum. Journalist en romancier van tempo doeloe* (Dissertatie Leiden 1988; Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar, 1988, 632 blz., f69,50, ISBN 90 236 6735 2).

P. A. Daum (1850-1898) is bekend geworden als Indisch journalist en als de Indische schrijver, die in zijn korte leven tien grote romans en verschillende novellen, schetsen plus een toneelstuk produceerde. Door zijn grote werkdrijf en energie wist hij zich boven het stigma van 'onecht' kind uit een Haagse volksbuurt uit te werken. Zijn literaire vermogens brachten hem via *Het Vaderlandin* 1879 in de Indische journalistiek, die in deze jaren begon te profiteren van de snelle groei van de Europese bevolkingsgroep. Op de vaart van die golf roeide Daum met de hem eigen kracht mee. Hij zou het gezicht van de Indische journalistiek vooral als hoofdredacteur van zijn eigen krant, het *Bataviaasch Nieuwsblad* mede vorm geven.

Zijn romans zijn in hoge mate door dit journalistieke werk bepaald. De meeste werden als feuilletons in zijn kranten gepubliceerd. Als eerste in Indië ontdekte Daum het naturalisme van Zola en in deze literaire traditie is ook zijn schrijven te plaatsen. Al deze feiten en vele meer weten we sinds het boeiende proefschrift van Gerard Termorshuizen, dat aan deze schrijver is gewijd.

Het is een goed boek geworden dat de interdisciplinaire benadering niet schuwt. Naast een historische beschrijving van Daum en zijn tijd legt de schrijver een heldere analyse van zijn werk (het journalistieke en het literaire), waarbij hij de sociale en politieke stellingname van Daum nader ontleedt. Daum liet zich kennen als een overtuigde totok, die het kolonialisme hoog hield maar zich, zoals vele Europeanen uit die periode, zeer kritisch opstelde tegenover het Indische gouvernement. Kritisch was hij ook ten aanzien van de Indische gemeenschap, het belangrijkste thema in al zijn boeken. Met scherp oog en scherpe pen bekriftigde hij haar materialisme. Onafhankelijke vrouwelijke hoofdfiguren hadden zijn sympathie.

Toch was hij geen progressief man. Ten aanzien van de inheemse bevolking uitte hij de onder Europeanen gebruikelijke minachting. De inheemse wereld was hem vreemd en weinig sympathiek. Het zou hem tot een journalistieke aanvaring met zijn vriend en collega P. Brooshoof brengen in de jaren tachtig.

Alleen in zijn laatste boek tekende Daum de inheemse wereld van binnen uit. Termorshuizen leidt hieruit een veranderende, meer ethische visie op de koloniale werkelijkheid af. Ik waag het te betwijfelen. Daum verwoordde opnieuw zijn gebruikelijke aanklacht tegen het materialisme van de Europese samenleving in Indië, maar nu bij monde van Indonesiërs. De inheemse wereld bleef de grote afwezige. Hij is dit (dientengevolge?) ook in het boek van Termorshuizen. Indonesiërs worden, overigens zonder kwade bedoelingen van de schrijver, als inlander aangeduid, een benaming die onder koloniale historici toch min of meer in onbruik is geraakt.

Ook enkele andere verklaringen acht ik aanvechtbaar. Termorshuizen grondt Daums racisme op de 'feitelijke omstandigheden': Daums eigen ervaring met inheemse werknemers die minder hard werkten dan hij. Men kan echter ook wijzen op zijn eigen achtergrond, milieu en